

buit, ipsi quodammodo inhaereant, quum eas possit iterum producere et recognoscere. Quis autem adfirmare poterit, sublata omni cogitatione praesenti tales ideas, quae revocari possunt, non superesse?

Neque observare abs re erit, quibus, ut ita dicam, gradibus a vigilia in somnum paullatim delabamur. Mentem sentimus vividissimis distinctisque ideis ac sensationibus occupatam atque attentam. Paulo post minuitur earum vividitas, attentio veluti subsidit: iam uni ideae non magis, quam alteri attendita mens res praesentes perfunctorie spectat: neque uni prae ceteris immutatur, tuncque vulgo dicitur *de nihilo cogitare*. Tunc confusa omnia apparent: mens ea spectare de dignatur, et ita leviter adficitur, ut vix ea percipiat, donec tandem torpedine quadam velut oppressa nec sui ipsius nec aliarum rerum sibi conscia sit: tum demum producta somni cortina omne clararum idearum spectaculum menti intercipitur. Ex his paucis manifestum est, de hac quaestione nihil certo adfirmari posse.

CAPVT III.

De aliis quibusdam mentis humanae facultatibus.

Duas primarias animae facultates distinguendas esse statumus in ipso logices initio. Prima nempe est facultas *cognoscendi*, altera autem facultas *appetendi*. Hae autem duae primariae facultates secundum nostrum concipiendi modum rur-

sus duas partes habere intelliguntur, *inferiorem* scilicet et *superiorem*. Facultatis cognoscitivae *pars inferior* dicitur illa: *qua rerum sensibilibus notiones obscuras et confusas, hoc est, per sensus tantum adquirimus*. De hac prima parte in praecedentibus articulis sermonem habuimus, sensationum doctrinam explicantes. Facultatis cognoscitivae *pars superior* vocatur: *qua notiones distinctas adquirimus, et ab imaginationibus corporeis separamus*. Haec *intellectus* proprie dicitur. Facultatis appetitivae duae etiam partes distinguuntur, nimirum *inferior* seu *appetitus sensitivus* et *superior* seu *appetitus rationalis*. Prior est: *facultas obiecta appetendi vel aversandi ex notione boni vel mali confusa seu per sensus acquisita*. Atque hinc nascuntur animi adfectus, ac proinde haec prima pars ad *ethicam* proprie pertinet. Posterior est: *facultas appetendi vel aversandi obiecta, prout ab intellectu proposita sunt tanquam bona vel mala, et voluntas* proprie appellatur. Itaque intelligendi et volendi facultates dumtaxat haec considerabimus.

ARTICVLVS I.

De facultate intelligendi, seu de intellectu, et eius operationibus.

I.

*I*ntellectus dicitur: *facultas res distincte et univ ersim repraesentandi*. Quamvis intellectus nomen ambiguum vagamque significationem vulgo habeat, non invito tamen vulgari usu loquendi,

sensus ad rerum praesentium in *singulari* repraesentationem refertur: *imaginatio* autem ad rerum absentium repraesentationem per imagines confusas itidem in *singulari*; at *intellectus* ad repraesentationem distinctam *universim* refertur. Attamen intellectus dici solet *purus* vel non *purus*. Dicitur nempe *purus*, si *notioni rei, quam percipit, nihil confusi admiscetur nihilque obscuri*. Non *purus* dicitur, si in *notione rei aliquae sint, quae confuse aut prorsus obscure percipiuntur*. Quoniam vero perceptiones confusae ad sensum et imaginationem spectant; intellectus *purus* est, si a sensu atque imaginatione liber sit. Heic autem caveri debet verborum ambiguitas. Dum intellectum *purum* dicimus, non ita res est intelligenda, quasi existant in anima perceptiones, quae a sensibus neque *mediate* neque *immediate* pendeant. Itaque ideas pure intellectuales dicimus rerum illarum ideas, quae nullam cum rebus sensibilibus habent similitudinem, quaeque proinde sine imagine corporea percipi possunt. Verum quamvis ideae pure intellectuales nulla imagine corporea repraesentari possint; hae tamen ex sensibus originem *mediate* trahere possunt. Ita licet animae nostrae idea sit pure intellectualis, fieri tamen potest, ut animae nostrae existentiam ex aliqua sensatione primum noverimus. Pari ratione licet pure intellectualis sit idea Dei, eam tamen ex rerum sensibilibus contemplatione haurire possumus. Itaque ideas pure intellectuales ex sensibus originem *mediate* habere, non repugnat; quod quidem probe observandum est. Haec enim quaestio: *utrum ideae omnes a sensibus saltem*

mediate originem habeant, intellectus nostri limites longe excedit. Pendet enim ex animae corporisque commercio, cuius quidem commercii leges tamquam divinum arcanum venerari potius debent metaphysici, quam curiosius scrutari. Tandem observandum superest, haec omnia nequaquam repugnare iis, quae de ideis innatis logices initio tractavimus. Haec enim quaestio perinde se habet, sive ideae pure intellectuales *mediate* originem a sensibus habeant, sive a sensibus nullatenus pendeant. Hanc autem quaestionem fusius explicare non licet, tum quod eam mortalibus imperviam crediderim, tum quod eam minoris, quam putari solet, utilitatis habuerim.

II. Hinc quo plura obiecta distincte intellectus sibi repraesentare potest, eo maior censetur illius vis. Hic autem intellectus gradus quum ab obiecto desumatur, *obiectivus* appellari potest. Similiter quo plura quis in eodem obiecto distinguit, eo maior etiam dicitur vis intellectus, atque hic est alter gradus, qui quum a *formâ* seu modo repraesentandi desumatur, gradus *formalis* dici potest.

Quoniam autem intellectu non distinguimus, nisi obiectum, quod repraesentatur, et modum, quo repraesentatur; primus vero gradus illius ab obiecto, alter a forma petitur, intellectus maior conciam nequit, quam qui omnia possibilis distincte sibi repraesentare valet. Ac proinde intellectus omnia possibilis distincte repraesentans est omnium maximus, seu absolute summus, qualis est solus intellectus divinus. Nostrum vero intellectum ad aliqua tantum possibilis extendi pos-

se, et in uno subiecto omnia non distinguere, ideoque limitatum esse tum *materialiter* seu ratione obiecti, tum *formaliter* seu ratione modi, ac proinde ab intellectu maximo infinite distare; unusquisque continuo experitur. Quare patet veritas vulgatissimae sententiae: *maxima pars eorum, quae scimus, est minima eorum, quae nescimus.*

III. In logica ostendimus, tres esse intellectus operationes, de quibus quidem operationibus satis fuse dictum est. Quare non est, quod hoc argumentum iterum reuocemus. Varias dumtaxat mentis facultates atque *dispositiones* considerabimus, ea tantum explicaturi, de quibus verba haecenus non fecimus. Inter varias mentis facultates primo loco considerabimus *attentionem*. Anima sibi conscia est eorum, quae simul percepta distinguit; ea autem a se invicem distinguit, quorum sibi conscia est. Vtrumque in nobis facile experitur. Si igitur anima in perceptione totali partiales perceptiones distinguit, rerum perceptarum sibi conscia est, et vice versa si rerum perceptarum sibi conscia est, in perceptione totali partiales distinguit, et ideo si perceptiones singulae partiales obscurae sunt, anima, quae eas distinguere nequit, rerum perceptarum sibi conscia esse non potest. Nascitur itaque *conscientia*, quam etiam *apperceptionem* dicunt metaphysici, ex claritate perceptionum partialium, quae totalem componunt, et ea claritate sublata, anima rerum, quas simul percipit, sibi conscia non est. Porro facultas efficiendi, ut in perceptione composita pars una prae ceteris maiorem claritatem habeat, dicitur *attentio*. Hanc autem facultatem animae convenire, experientia patet. Nam dum per-

cipimus arborem v. g., efficere possumus pro arbitrio nostro, ut nobis magis concii simus trunci, quam ramorum, surculorum et foliorum.

IV. Si plura simul percipimus, attentionem ad id dirigimus, quod clarius percipitur, si nulla adsit ratio, cur eam ad aliud dirigamus. Quum enim attentionem ad perceptionem aliquam partialem potius, quam ad aliam non dirigamus sine aliqua ratione, et attentio non alio tendat, quam ut unum ceteris clarius percipiamus; id, quod clarius percipitur, attentionem ad se trahit, si nulla adsit ratio extra perceptionem totalem, cur in eam ad aliud dirigamus. Si ex aliqua re voluptatem percipimus, in ea attentionem nostram deligimus, et defixam in eadem retinemus. Contra vero si ex re aliqua taedium percipimus, attentionem ab ea avertimus. Quare adolescentium animis frequenter instillanda est scientiae incunditas.

V. Plures sunt hominum circa gradus attentionis differentiae. Nonnullorum attentio tanta est, ut vix ac ne vix quidem conscii sibi sint obiectorum, quae organa sensoria feriunt. Petrus de Montmort mathematicus gallus ad obiectum meditationis suae tantam meditationem adhibebat, ut inter plurimos strepitus, resonantibus instrumentis musicis, curritante et patrem interpellante parvulo filio, difficilliora problemata solveret, uti refertur in eius elogio ann. 1719. hist. acad. regiae scient. parisiens. Sunt, qui attentionem ad idem obiectum diu conservare possunt, v. g. ad longam atque perplexam demonstrationum seriem. Alii contra attentionem suam statim exspirare patiuntur, quando longior evadit ratiocinationum nexus. Plerique

hominum non nisi ad unum obiectum attenti esse possunt. Si autem attentionem suam inter plura dividere voluerint, eam minorem esse ad singula experiuntur, indeque natum est hoc vulgatum: *pluribus intentor minor est ad singula sensus.* Non desunt tamen exempla eorum, qui ad plura simul probe attendere potuerint. Nam Iulius Caesar eodem tempore, quo epistolam scribebat, quatuor alias dictare potuit, et septem ipse scribebat. Quidam ad obiectum quodlibet eandem attentionem adferre possunt. Alii contra ad quaedam obiecta nullam prorsus, ad alia vix leuem quamdam adferunt attentionem; prout enim sua quemque trahit voluptas, attentione utitur sua. Ita poëtae attentionem praebent versibus; ad alia eam transferre ipsis difficile est. Contra mathematicus stupendam calculis ac figuris attentionem praebet; at si versus legere debeat, vel alia, quae sunt ab ipsius foro aliena, licet ea intelligere possit, vix tamen ad illa attentionem aliquam adhibere potest. Aliqui ad rem praesentem, quaecumque fuerit, omnem adferre possunt atque solent attentionem. Alii animum habent semper absentem, nisi praesens fuerit obiectum illud, ad quod attentionem adhibere sunt adsueta. Exempla nobis praebent in primis eruditi illi, qui animum semper habent, ut ita dicam, in musaeo suo, unice attendentes ad ea, quae memoria de rebus litterariis suppeditat. Sunt etiam artifices, quos praeter artem nihil delectat. Plurimum utilitatis habet animum ad omnia praesens, plurimum obest, si quis animo constanter absens fuerit. Quemadmodum enim alii gradus attentionis maximum usum habent in rerum cogni-

tione, ita animus semper praesens in prudente actionum nostrarum determinatione plurimum commendari debet.

VI. Gradus attentionis exercitio comparantur. Nam infantes recens nati ad nihil prorsus attenti sunt, sed successive excitanda est illorum ad obiecta nonnulla attentio, atque ita demum ad aliquid attendere adsuescunt. Eorum tamen attentio proveciore aetate ad eximum gradum nunquam promovetur, nisi actus ad gradum illum spectantes saepius iterentur. Sane Walisius, Montmortius, Iulius Caesar aliique non pervenere ad summum attentionis gradum, quem commemoravimus, nisi attentione saepius exercitata in debitis circumstantiis. Studium matheseos praestantissimum est attentioni comparandae adiumentum, ut experientia constat. Quilibet enim in se ipso experiri potest, quod initio studii mathematici exiguus attentionis gradus successu temporis per continuum exercitium augeatur. Non omne tamen attentionis genus studio matheseos acquiritur. Quam autem diversae sint attentionis veluti species, diversis quoque exercitiis ad illas acquirendas opus est. Regulas autem trademus uniuscuiusque speciei attentionis acquirendae, quae quidem utilitatis maximae esse possunt. 1. Si attentionis inter multos strepitus conservandae facilitatem quis sibi comparare voluerit, is saepius omnem conatum adhibere debet eandem conservandi inter strepitus sensimque maiores. Haec enim facilitas attentionem ad idem obiectum conservandi diversos gradus habet, qui proinde non nisi exercitio seu iteratis attentionis huius actibus comparantur. Hanc

regulam confirmat experientia. II. Si quis enim attentionem ad idem obiectum conservandi facilitatem sibi comparare voluerit; is omnem conatum adhibere debet, ut eam sensim sensimque per longius temporis spatium conservet. Haec regula eodem fere modo probatur, quo praecedens. Ceterum si quis in disciplinis diu conservandae attentionis facilitatem sibi acquirere voluerit, ei nihil quidquam magis ad bonum hoc eximium consequendum proderit, quam demonstrationum continuo longiorum evolutio et calculorum continuo prolixiorum tractatio. Hoc exercitio attentionis diu conservandae tantum gradum adquisiverat subtilissimus geometra Varignonius, ut lucubrationes suas saepissime protraheret ad horam usque secundam post mediam noctem, et miraretur sonum campanae horam hanc indicantis. III. Si quis attentionis ad plura simul adhibendae facilitatem sibi comparare velit; is sibi primum acquirere debet facilitatem attentionis ad idem obiectum tandiu conservandae, quamdiu voluerit: deinde attentionem dividere debet inter obiecta duo, felicique progressu inter plura. Antequam enim attentionem ad plura extendere possit, necesse est, ut eam in eodem obiecto pro arbitrio retinere queat, et animum ab iis obiectis, quae sensus feriunt, revocare. IV. Si quis acquirere velit facilitatem eandem attentionem ad obiectum quodlibet adferendi; is omnem adhibere debet conatum, ut ad obiecta non modo cuius obvia sed studio etiam quaesita, atque ad ea in primis, a quibus retrahitur animus, attendat. Hoc enim exercitio acquirer facilitatem sine molestia attendendi ad rem

quamlibet, quamdiu ipsi visum fuerit. V. Gradus cuiuslibet attentionis continuo usu conservatur et perficitur: diu intermisso usu amittitur. Quoniam enim omnis attentionis gradus exercitio comparatur, impossibile est, ut amittatur, quamdiu exercitium istud durat, immo continuo exercitio crescit. Experientia autem probat, interrupto usu decrescere, ac tandem amitti. VI. Ex iis, quae haecenus diximus, facile intelliguntur attentionis impedimenta. Attentio facilius conservatur, si pauca in sensus externos agunt, difficilius vero si multa simul, praesertim valide, organa sensoria feriunt, et inde est, quod *aurora* dicatur *musis amica* seu studiis, quoniam matutino tempore pauca sunt obiecta, quae in organa sensoria agunt; quum nondum ferveat solis aestus, aër strepitu hominum non resonet, nec corpus sibi metipsi molestum sit, quemadmodum a prandio praesertim fieri solet. Accedunt ab imaginatione rationes aliae plurimae. Si multa phantasmata in imaginatione continuo sibi invicem succedunt, attentio difficulter conservatur; in hoc enim casu nova continuo nobis obiciuntur phantasmata. Quare ubi ad ea attendimus, cessat attentio in obiectum, ad quod eandem conservare volumus. Idem a posteriori liquet. Si quis enim in frequentia multorum hominum fuit, et ad singula, quae ibi gerebantur, multum attendit, eidem paullo post meditati in mentem veniunt phantasmata hominum illorum rerumque ab illis gestarum, et experitur, quam difficile sit mentem conservare attentam ad ea, quae meditatur. Idem experimur, quum per aliquot dies rure in urbem ad consueta studia revertimur. Ve-

rum nihil attentioni magis obstat, quam inordinatus adfectuum tumultus, quem proinde summa cura declinare debent non solum scientiae sed rectitudinis et virtutis amatores.

VII. Ex praecedenti mentis facultate nascitur alia, quae *ingenii acumen* atque *profunditas intellectus* appellari potest, eaque est facultas in uno multa distinguendi, et notiones distinctas in alias simpliciores resolvendi. Hinc intellectus eo profundior est, quo longius in notionum analysi progredi potest. Vnde patet, intellectus profunditatem adquiri studio scientiarum, in quibus partes omnes ita inter se connexae sunt: ut ab inferioribus sequentia semper pendeant, et notio quaelibet in anteriores continuo resolvi possit, ut fit in mathesi. Quamobrem maxime suadendum, immo urgendum est, ut et plurima in rebus distinguere, atque universalia abstrahere, et quae distinguimus atque abstrahimus, singula suo proprio nomine adferre discamus. Ita demum praeclearum acuminis ac profunditatis intellectus gradum a nobis adquiri, experiemur. Eam ob causam summo studio curavimus, ut in nostris institutionibus philosophicis omnia, quantum fieri potest, perpetuo nexu iungerentur. Nihil magis vagum est et ambiguum in quotidiano sermone quam *ingenii* vocabulum. Ingenii nomine vulgus intelligere solet acutis argutisque dictis ludendi et iocandi facilitatem; alii quamdam animi alacritatem intelligunt; alii alias significationes tribuunt. Sed ut plurimum praeclearo ingenii nomine abutuntur. Nos autem ingenii vocabulo eam tribuimus significationem, quae maximo in pretio

haberi debet, et de hac ingenii specie adquirenda laborare maxime debent philosophiae studiosi.

Ex his intelligitur, quid sit ingenii imbecillitas. Est nempe impotentia iudicandi, orta ex notionum defectu atque inopia: qualis reperitur in infantibus et idiotis. Quia vero sine memoria nulla potest esse notionum copia; si memoria laeditur, ingenii acumen hebetari quoque necessum est. Laeditur autem memoria, ut antea observavimus, dum a causis quibusdam materialibus, veluti morborum acutorum vi atque etiam saepe ipso senectutis morbo laeditur cerebrum. Hinc capitis contusionibus saepius obtunditur indicii acies, ideoque barbara castigatione in pueros saeviunt parentes et praeceptores, qui eorundem caput verberibus pessime tundunt. Quamvis autem dixerim, ad ingenii aciem conferre memoriam, de illa tamen memoria dumtaxat loquor, quae notionem seriem ordine digestam habet. Aliquando enim nimia rerum farragine ingenium obrui atque obtundi observamus. Hinc fit, ut qui inordinata lectione memoriam opriment, diversissimos sermones sine ordine et iudicio miscere soleant. Atque hinc oritur, ut eruditio multa cum multo ingenio non semper coniuncta sit. Hac pauca dicta sint de intelligendi facultate et intellectus operationibus. Amplissimum quidem foret argumentum, sed hoc iam in aliis metaphysicae locis, atque in logica plura dispersa leguntur.

ARTICVLVS II.

De voluntate illiusque operationibus.

Voluntas est: facultas appetendi vel auersandi obiecta, prout ab intellectu proposita sunt tamquam bona vel mala. Ad hunc locum pertinet gravissima de voluntatis humanae libertate controversia, quam quidem ut digne et pro rei magnitudine pertractemus, nonnullis cursim et generatim praemissis, speciales deinde conclusiones adiungemus. *Actus humanus* appellatur; *ille qui fit ab homine humano modo seu consulto operante*. Vnde secernitur ab eo, qui dicitur *actus hominis*, seu qui ab homine fit citra ullam mentis attentionem. Omnis ergo actus, ut sit humanus, debet esse *voluntarius*, seu fieri cum cognitione intellectus et propensione voluntatis. Quapropter duo maxime sunt opposita voluntario, nempe vis seu *coactio et ignorantia*. Vis seu *coactio* definitur: *impetus, qui repelli non potest, quique est voluntatis propensioni contrarius*. Ignorantia est: *absentia cognitionis*. Per vim tollitur voluntarium. V. g. quum quis truditur in carcerem, is non sponte sed invitus carceris ostium subit. Per ignorantiam *invincibilem* tollitur etiam voluntarium. *Ignorantia invincibilis* ea dicitur, quae, *adhibita humana industria, superari nequit*.

II. *Actus liber* generatim dicitur, vel *qui fit nullo cogente*, vel etiam: *qui sic exercetur, ut possit ad libitum non exerceri*. Hinc duplex in

actibus voluntatis distinguitur libertas, nimirum *libertas a necessitate externa* sive a *coactione*, et *libertas a necessitate interna* sive *naturali*. Prima, quae etiam *spontaneitas* dicitur, *omnem vim externam, id est, ab externo principio contra voluntatis propensionem illatam removet*. Hac libertate bonum generatim amamus, et malum generatim odimus: hac libertate beati Deum amare dicuntur, quia nullo cogente sed libentissime Deo per amorem adhaerescunt. Ex quo patet, liberum a coactione idem esse ac voluntarium seu libens aut spontaneum, quod nempe fit a voluntate citra coactionem. Ideoque omnis actus voluntarius est liber a coactione. II. Libertas dicitur a *necessitate* seu *libertas electionis* et *indifferentiae*, quae et liberum arbitrium et libertas simpliciter dicitur; et haec omnem necessitatem tam internam seu naturae, quam externam seu coactionis excludit.

III. *Necessitas naturae seu inclinationis naturalis* definitur: *determinatio seu propensio quaedam voluntaria a natura indita ad aliquid necessario prosequendum vel fugiendum*. V. g. ad bonum generatim necessario non ex electione amandum, et malum odio habendum.

IV. *Necessitas coactionis* seu uno verbo *coactio* dicitur: *vis aliqua alicui contra propriam inclinationem illata*. Ut quum quis truditur in carcerem, percutitur cet. Quamobrem in hoc coactio differt a necessitate naturali, quod illa sit a principio externo contra voluntatis inclinationem, proindeque tollat tum liberum tum voluntarium: ista autem si a voluntate ipsa, ac proinde volun-

tarium non tollat, sed dumtaxat liberum stricte sumtum, quod fit ex electione. Si tamen illa necessitas sit tantum *hypothetica*, libertatem non laedit. V. g. ex hypothesis, quod me ad scribendum determinaverim, necessario scribo, sed haec necessitas minime obstat, quominus possim scribere vel a scribendo abstinere. Quare liberum arbitrium in me remanet, dum remanet potestas eligendi, quae in eo maxime consistit, ut quis actum exercere possit vel omittere.

V. *Libertas electionis*, seu *liberum arbitrium* recte dicitur *vis electiva*, id est, *facultas eligendi unum prae alio*. Quum autem electio alia sit ad agendum vel non agendum, alia vero ad agendum hoc vel illud, hoc vel illo modo; duplex distinguitur libertas arbitrii, electionis, seu indifferentiae. Altera ad agendum vel non agendum quae vocatur *contradictionis*, quia agere et non agere sunt contradictoria. Altera ad agendum hoc vel illud, hoc vel illo modo, v. g. ad amandum vel odio habendum, ad loquendum vel scribendum; quae libertas *contrarietatis* vel *diversitatis* vel *specificationis* appellatur. Nam mox enumeratae actuum species sunt vel contrariae vel diversae. Observandum tamen est, in posteriori libertatis exercitio nihil occurrere praeter duos actus prioris. Quando enim malo scribere quam legere, 1.º nolo nunc legere, 2.º malo scribere, quam non scribere.

VI. Liberum arbitrium definiri potest: *vis sui ipsius determinatrix*, sive cum theologis: *facultas*, quae, *positis omnibus ad agendum praerequisitis*, potest agere vel non agere, im-

mo contrarium aliquando eligere.

VII. Hinc patet, libertatem arbitrii non versari circa finem ultimum, seu beatitudinem generatim sumtam, hanc enim non possumus non expetere; sed versatur tantum circa ea, quae media sunt ad finem, nec tamen cum eo sunt necessario connexa, seu quae possunt modo videri bona, modo non bona. Experimur etiam, nos non posse propositioni per se evidenti ad sensum negare; contra vero sentimus de propositione obscura.

HOMO EST LIBER A GOACTIONE.

VIII. Probat. Nam bonum generatim seu felicitatem suam necessario quidem, sed tamen sponte ac nemine cogente diligit, ut beati libentissime Deum amant. Immo non potest cogi humana voluntas in actibus suis interioribus et propriis; quippe non potest simul velle et non velle. At si vis physica et cogens posset inferri voluntati, tum ea vellet et nollet simul. Vellet quidem (*ex hypoth.*); nollet vero, quia sibi ipsi volenti repugnaret, seu vellet invita, aut, quod idem est, vellet nolens, cuperet refugiens; quae manifestam involvunt contradictionem.

HOMO EST ETIAM LIBER A NECESSITATE NATVRALI, SEV DONATVR LIBERTATE ELECTIONIS ET INDIFFERENTIAE.

IX. Probat. Etenim in homine est vis electiva seu facultas eligendi unum prae alio. Siquidem homo praeditus est intellectu, quo res co-

gnoseit, et voluntate, qua ex multis rebus, quae non sunt summum bonum, unum potest adsumere aut relinquere ad libitum; quemadmodum multis propositionibus obscuris adsensum praebere vel non praebere potest, aut etiam iudicium cohibere, ut omnes experiuntur. Et certe si non est vis electiva in homine, vita humana omnino subvertitur. Frustra enim dantur leges, frustra adhibentur obiurgationes, laudes, vituperationes et exhortationes, atque sine ulla iustitia bonis praemia, et malis supplicia constituta sunt.

X. Iam vero quum satis constet, liberum arbitrium seu vim electivam esse in homine, eamque citra indifferentiam non posse intelligi, quia ibi nulla est electio, ubi incumbit necessitas; tota difficultas est, quatenam indifferentia requiratur. Alia est indifferentia *passiva* seu ad patientiam, ut cera est indifferens ad multas figuras recipiendas; statera, ut in hanc vel illam partem attollatur aut deprimatur. Per hanc autem non posse constitui liberum arbitrium, satis patet. Alia est *activa*, quae rursus duplex est; nempe *contradictionis* et *contrarietatis*, de quibus supra. Alia dicitur *negativa*, et est negatio seu privatio omnis plane determinationis, sive animi suspensio, qua quis omnino incertus est et ignarus eius, quod agere debeat. Quam indifferentiam ad libertatem electionis minime requiri, fatentur omnes. Alia dicitur *positiva*, et est vis seu capacitas voluntatis ad unum ex multis eligendum. Quae indifferentia stare potest cum determinatione seu electione. Haeque indifferentiae species ad rationem liberi arbitrii pertinet.

QVAMVIS INDIFFERENTIA CONTRARIETATIS REPERIATUR IN HOMINE LAPSO, SIQV IDEM NVLLVS EST, QVI HANC AD BONVM AVT AD MALVM MORALE SESE CONVERTENDI POTESTATEM MAXIMO SVI DISPENDIO NON EXPERIATUR; ILLA TAMEN AD ESSENTIAM LIBERTATIS MINIME PERTINET.

XI. Probatur. Etenim sine hac indifferentia esse et concipi potest liberum arbitrium seu vis electiva, quum ad electionem sufficiat potestas agendi vel non agendi. V. g. cui unicum in mensa apponitur ferculum, liber est libertate electionis, quatenus potest ex eo edere vel non edere; tametsi non possit unum ferculum prae alio adsumere, ac proinde circa hoc non sit liber libertate contrarietatis. Praeterea si nulla esset libertas sine tali indifferentia ad bonum vel malum morale; sequeretur, potentiam peccandi esse de essentia libertatis, quod falsum est. Ea siquidem potentia defectus est, non perfectio libertatis. Deus etiam numquam deficere aut peccare potest, et tamen est liberrimus. Idem dic de angelis et beatis. Ergo, ut probe intelligatur libertas, comparari debet potentia agendi cum iis actibus, de quibus quaestio est. Si adsit agendi vel non agendi potentia, adest libertas. Si desit illa potentia, deest quoque libertas relate ad talem actum. Nam ad libertatem ut sufficiens, sic necessaria est indifferentia contradictionis, quae etiam dicitur exercitii. Tunc enim liberum arbitrium concipitur in aliquo, quum vim habet electivam seu potestatem in proprios

actus ita, ut eos ponere possit vel non ponere ad libitum, quod citra indifferentiam saltem contradictionis intelligi nequit: e. g. ut possim scribere vel non scribere; sed minime necesse est, ut possim scribere vel legere. Si enim non adessent libri, legere non possem, et tamen possem scribere vel non scribere, si necessaria mihi essent instrumenta. In hoc ergo casu non essem liber ad legendum, hoc est, non haberem sub hoc respectu libertatem contrarietatis; sed liber essem ad scribendum vel non scribendum libertate contradictionis, atque etiam contrarietatis sub alio respectu, v. g. si possem scribere vel deambulare aut loqui.

XII. Ex his omnibus colligitur, liberum arbitrium seu libertatem electionis, quae nobis ad merendum necessaria est, facultatem esse *activam* et *indifferentem*. Activam quidem, quia possumus agere vel non agere, indifferentem vero, quia sic non efficit actuum nostrorum dominos, ut eos ad libitum ponere vel suspendere; immo aliquando varias actionum species eligere possumus. Evidens autem est, liberi arbitrii originem repetendam esse a natura animae rationalis, quae nullo nisi summo bono ad volendum, nulla nisi clara perceptione ad iudicandum necessario determinatur. Vnde bona finita perlustrare potest, et bono aliquo neglecto ad aliud se convertere, in qua potestate liberi arbitrii vis consistit.

XIII. His ita constitutis aliquid addendum de quaestione celebri: *quare fiat, ut mens libera ad quidpiam volendum adducatur*. Respondent vulgo, mentem seu voluntatem adduci ultimo iudicio *intellectus practici*. Intellectum practicum

dicunt, qui bonum et malum, et quae ad praxim pertinent, considerat. Quemadmodum et *intellectum theoreticum* vocant, qui circa res mere speculativas seu veritatem et falsitatem in se simpliciter spectatas versatur. Itaque dicunt, voluntatem adduci ultimo iudicio intellectus practici, nempe iudicio, quo lato, non potest voluntas id non exsequi; hoc est, quum mens iudicavit, aliquid esse volendum, id vult. Quod quidem verissimum est, nam iudicare esse volendum et velle idem sunt. Verum responsio haec non satisfacit quaestioni, quae ut solvatur, ostendi debet, quid efficiat, ut mens iudicium ferat.

Leibnitius existimavit, humanum animum in singulis actibus eliciendis semper aliqua sufficienti ratione percipi, moveri ac determinari. Quamvis autem rationis sufficientis principium iam antea breviter explicaverim, tota res tamen accuratius et fusius est exponenda. Itaque secundum leibnitianam hypothesim Deus ab aeterno decrevit humanos quosdam animos creare, quibus incorporeas rerum ideas, intelligendi vim, voluntatem, eamque facultatem concederet, qua sese determinare possent pro varia rationis sufficientis indole. Deus ipse ab aeterno circumstantias omnes, ideas et obiecta, quae singulis animis proponi poterant, nitide cognovit, ideoque singulas rationes sufficientes in animo futuras praevидit, quae nimirum in circumstantiis illis liberam ac indifferentem animi vim ad actum aliquem inflectere ac determinare debeant. Ideoque nitida certa que cognitione praevидit actuum illorum seriem, quam quilibet humanus animus erat factururus.